

بررسی وضعیت فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی کتابخانه‌های عمومی کشور

طیبه شه‌میرزادی^۱
دکتر فاطمه فهیم‌نیا^۲

چکیده

پژوهش حاضر به عنوان طرحی جانبی از طرح جامع توسعه کتابخانه‌های عمومی کشور با هدف شناخت وضع موجود مجموعه‌سازی و فراهم‌آوری از طریق آسیب‌شناسی وضع موجود و تبیین وضع مطلوب با تدوین آیین‌نامه‌ها و دستورالعمل‌های نمونه و ارائه الگوهای متناسب برای جامعه کتابخانه‌های عمومی ایران در پی تثبیت و بهبود فرایند توسعه مجموعه در جامعه مذکور است. جهت گردآوری اطلاعات از روش پیمایشی و مطالعات کتابخانه‌ای و به عنوان ابزار گردآوری اطلاعات از پرسش‌نامه و مصاحبه بهره گرفته شده است و از اکسل به منظور ثبت و تحلیل آماری اطلاعات استفاده شد.

نتایج کلی حاکی از آن است که به دلیل تعداد کم اعضای کتابخانه در کل کشور، سرانه کتاب بر حسب عضو، بسیار بالاست. در ۱۳ استان، تعداد کتاب‌های موجود بیش از تعداد کتاب‌های استاندارد براساس جمعیت است. از سوی دیگر در یک استان که تعداد اعضا از استاندارد بین‌المللی بیشتر بوده، نیز سرانه کتاب برای اعضا از ۵/۵ کتاب گذشته است. میانگین سرانه کتاب به ازای هر عضو در کشور بالغ بر ۱۴/۶۸ کتاب است. در حال حاضر بیش از ۳۰ درصد کتاب‌های مجموعه، مورد استفاده قرار نمی‌گیرند. ارزیابی کمی مجدد کتابخانه در دوره‌های زمانی نسبتاً کوتاه می‌تواند جایگاه مجموعه در همگامی با نیازهای جامعه را تبیین کند و وجین چون نفسی تازه در کتابخانه‌های عمومی کشور ضروری و تعداد اعضا مهم‌تر از تعداد کتاب‌های مجموعه است.

کلیدواژه‌ها

آسیب‌شناسی، ابزارهای انتخاب، ارزیابی مجموعه، اشتراک منابع، امانت بین کتابخانه‌ای، انتخاب منابع اطلاعاتی، بررسی وضعیت، تحویل مدارک، توسعه مجموعه، خرید، خط‌مشی، فراهم‌آوری، کتابخانه‌های عمومی، کمیته انتخاب، مبادله، مجموعه‌سازی، وجین.

۱. عضو هیئت علمی مرکز اطلاعات و مدارک علمی کشاورزی shahmir81@yahoo.com

۲. استادیار گروه کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه تهران fahimnia@ut.ac.ir

مقدمه

یکی از وظایف مهم و عمده هر کتابخانه یا مرکز اطلاع‌رسانی گردآوری و بازیابی اطلاعات منابع اطلاعاتی با توجه به اهداف آن کتابخانه و نیاز جامعه استفاده‌کننده است. شکوفایی و بالندگی هر کتابخانه‌ای به غنی شدن محتوای آن، یعنی به تهیه و گردآوری منابع اطلاعاتی مناسب و ارزنده بستگی دارد. توانایی انتخاب مناسب به‌ویژه در دوران ما که «عصر انفجار اطلاعات» نام‌گذاری شده است، دارای اهمیت فراوانی است. در واقع انتخاب بهترین و مناسب‌ترین منابع اطلاعاتی از میان انبوه عظیم مدارک و منابع اطلاعاتی (اعم از چاپی و غیرچاپی) متناسب با بودجه در نظر گرفته شده کاری بسیار مشکل است. به همین دلیل امروزه «دسترسی به اطلاعات به جای حفظ و نگهداری» یکی از هدف‌های اصلی و مهم کتابخانه‌هاست و نقش فراهم‌آوری و ارتباط آن با مسئله «دسترسی» با تأکید بر فراهم‌آوری به منظور ایجاد امکان دسترسی سریع برای مراجعان منفرد به جای تأکید بر فراهم‌آوری به منظور نگهداری، در معرض تغییر و تحول قرار گرفته است. پیشرفت‌های الکترونیکی می‌تواند کمک مؤثری در پیشبرد همکاری‌های بین‌کتابخانه‌ای و گسترش تعاونی مجموعه‌ها و خدمات تحویل مدرک مجموعه‌ها باشد که به‌کارگیری روش‌های متنوع و جامع در کتابخانه‌های مختلف را ایجاب می‌کند. بدین‌سان می‌توان اطلاعات مقایسه‌ای لازم را در مورد نقاط قوت مجموعه‌ها، سفارش‌های باطل شده، تکراری‌ها و وجین مجموعه، به منظور تهیه

خط‌مشی فراهم‌آوری برای کتابخانه‌های مشترک‌المنافع به‌دست آورد. علاوه بر این در مجموعه‌سازی، ارزش‌یابی مجموعه نیز صورت می‌گیرد و منابعی که زمانی مناسب و مورد نیاز بوده و اکنون نیستند، از مجموعه خارج و به صورت دیگری حفظ و نگهداری و یا اهدا می‌شوند. ارائه یک خط‌مشی مدون مجموعه‌سازی که در آن تمام مسائل مربوط به برنامه‌ریزی سیاست‌های مالی، انتخاب و سفارش و تهیه منابع اطلاعاتی لحاظ شده باشد، از مهمترین و اساسی‌ترین برنامه‌های مجموعه‌سازی کتابخانه‌هاست.

بیان مسئله

مسئله پیش‌روی پژوهش حاضر آن است که وضعیت فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های عمومی کشور چگونه است؟ از این رو ضمن سنجش ابعاد کمی مجموعه و ویژگی‌های آن، به کیفیت مجموعه پرداخته شده و تطابق آن با نیازهای کاربران بررسی می‌شود. این امر منجر به توصیف تفصیلی وضعیت مجموعه‌های موجود در کتابخانه‌های عمومی کشور می‌شود و وجود یا عدم وجود بخش فراهم‌آوری و کارکردهای آن را در گردآوری اطلاعات، شناسایی می‌نماید. برای ارزش‌گذاری وضعیت موجود استفاده از رهنمودهای بین‌المللی ضروری است تا راهنمایی برای بهبود وضعیت ارائه شود.

پرسش‌های اساسی

در این پژوهش سعی شده است به پرسش‌های

اساسی زیر پاسخ گفته شود:

۱. وضعیت موجود بخش فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های عمومی کشور چگونه است؟
۲. ابزارهای مالی کتابخانه‌های عمومی کشور در توسعه مجموعه کدامند؟
۳. رویه‌های پیشنهادی برای توسعه مجموعه کتابخانه‌های عمومی کشور کدامند؟
۴. چگونه می‌توان پیشنهادهای توسعه مجموعه کتابخانه‌های عمومی کشور را در برنامه ۵ ساله چهارم کشور به منظور اجرا به نحو کاربردی ارائه نمود؟

هدف‌های اصلی

۱. شناسایی وضعیت موجود مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های عمومی کشور؛
۲. ارائه راهکارهای جدید جهت بهینه‌سازی مجموعه‌سازی کتابخانه‌های عمومی؛
۳. ایجاد مجموعه متوازن و سازمان‌یافته هماهنگ با اهداف کتابخانه‌های عمومی در ایران.

هدف‌های فرعی

۱. شناسایی انواع روش‌های تهیه و سفارش منابع اطلاعاتی و سیاست‌گذاری یکپارچه جهت تهیه این منابع در کتابخانه‌های عمومی؛
۲. ارائه طرح پیشنهادی امانت بین کتابخانه‌ای، اشتراک منابع، و خدمات تحویل مدرک در کتابخانه‌های عمومی؛
۳. ارائه خط‌مشی مدون و معتبر جهت مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های عمومی کشور؛

۴. ارتقای سطح کمی و کیفی مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های عمومی کشور؛
۵. ارائه سیاست مدون درخصوص وجین مجموعه کتابخانه‌های عمومی کشور.

فایده پژوهش

فواید پژوهش حاضر را می‌توان به نحو ذیل دسته‌بندی کرد:

۱. با انجام این پژوهش می‌توان به نقاط ضعف و قوت وضعیت موجود بخش مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های عمومی دست یافت و در جهت رفع نقاط ضعف آن راهکارهایی پیشنهاد کرد و نقاط قوت را بارزتر نمود.

۲. ارائه راهکارهای جدید جهت مناسب‌سازی مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های عمومی و ایجاد مجموعه مناسب و متوازن هماهنگ با اهداف کتابخانه‌های عمومی تا بتواند افراد جامعه را بیشتر به کتاب و کتابخوانی علاقه‌مند نماید.

۳. ارائه خط‌مشی مدون در مجموعه‌سازی، ارزیابی مجموعه، وجین مجموعه، امانت بین کتابخانه‌ای، تهیه و انتخاب منابع اطلاعاتی می‌تواند مجموعه کتابخانه‌ها را با کمیت و کیفیت بهتر در جهت رفع نیازهای اطلاعاتی جامعه استفاده‌کننده هدایت نماید.

۴. با تعیین و شناسایی نقاط ضعف و قوت در بخش مجموعه‌سازی، مدیران کتابخانه‌های عمومی می‌توانند سیاست‌های بلندمدت، میان‌مدت یا کوتاه‌مدت خود را برای توسعه و بهینه‌سازی مجموعه جهت دستیابی به اهداف نهایی کتابخانه‌های عمومی به نحو مطلوبی

تدوین نمایند.

پیشینه تحقیق

پیشینه تحقیق در کشور

دبیرخانه کمیسیون اطلاع‌رسانی شورای پژوهش‌های علمی کشور (۱۳۷۳) در گزارشی به بررسی وضعیت کتابخانه‌های ایران با دیگر کشورهای جهان از نظر تعداد کتابخانه‌ها، موجودی کتاب‌ها، موجودی منابع سمعی - بصری، افزایش سالیانه کتاب، تعداد مراجعان، تعداد کتاب‌های امانت داده شده، تعداد کتابداران متخصص و میزان بودجه پرداخته شده است. با توجه به ارقام حاصل شده به این نتیجه رسیده‌اند که اندک رشد و توسعه کتابخانه‌های عمومی ایران، در کمیت صورت گرفته است و نه در کیفیت، به عبارت دیگر توجه اصلی به افزون‌سازی تعداد کل (کمیت‌ها) بوده است و نه به تعداد به ازای جمعیت. در پایان پیشنهادهایی در جهت تدوین خط‌مشی و سیاست مشخص جهت انجام صحیح و متناسب شیوه‌های مجموعه‌سازی کتابخانه‌ها ارائه شده است (۴).

ریاحی (۱۳۷۴) در مقاله‌ای به بررسی شاخص‌های کمی و کیفی کتابخانه‌های عمومی ایران و سایر کشورها و بررسی شاخص‌های توسعه فرهنگی ایران و سایر کشورها می‌پردازد. پژوهشگر به این نتیجه رسیده که همبستگی و همخوانی شدیدی بین میزان توسعه فرهنگی با میزان کیفیت و کارایی کتابخانه‌های عمومی وجود دارد. در نهایت نیز پیشنهادهایی مبنی بر افزودن بر کمیت و کیفیت مجموعه‌های کتابخانه‌های عمومی، همگامی و همراهی مجموعه مواد کتابخانه‌ها با رشد جمعیت باسواد، دانش‌آموزان،

پژوهش حاضر می‌تواند امر انتخاب منابع اطلاعاتی و مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های عمومی را هماهنگ ساخته، و بررسی‌های آتی در این مقوله را تسهیل نماید.

۶. تدوین راهنماها در رویه‌های پیش‌بینی شده در نتایج این طرح، امر فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی را به نحو قابل توجهی کاربردی و آسان می‌نماید.

روش تحقیق

جهت گردآوری اطلاعات و ارائه نتایج حاصل شده، از روش پیمایشی و مطالعات کتابخانه‌ای استفاده می‌شود. به عنوان ابزار گردآوری اطلاعات از پرسش‌نامه و مصاحبه بهره گرفته شده است. در تجزیه و تحلیل نهایی، نرم‌افزارهای کاربردی به منظور ثبت و جدول‌بندی و تحلیل آماری اطلاعات به کار گرفته شدند.

جامعه آماری مورد پژوهش

جامعه آماری مورد پژوهش، مجموعه کتابخانه‌های عمومی کشور وابسته به وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی هستند که در گستره ملی در زمان پژوهش دایر و فعالند.

جامعه آماری نمونه

جامعه آماری مورد مطالعه به شیوه نمونه‌گیری به روش تصادفی و خوشه‌ای تعداد ۱۱۰۰ کتابخانه انتخاب شده است که ۸۲۲ کتابخانه به پرسش‌نامه پاسخ داده‌اند.

دانشجویان و پژوهشگران، استفاده صحیح و به جا از نیروهای متخصص، تدوین خط‌مشی و سیاست مشخص برای انجام صحیح مجموعه‌سازی، عضویت در سرویس امانت بین کتابخانه‌ها و ...، در پایان پیشنهاد ایجاد اصلاحات و تغییرات کلی در سطح ساختارهای سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و نهایتاً کیفیت و کارایی کتابخانه‌های عمومی منجر می‌شود، ارائه شده است (۵).

تشیع (۱۳۷۵) در پایان‌نامه خود به این نتیجه رسیده است که مجموعه موجود در اکثر کتابخانه‌ها در موضوعات دین، علوم اجتماعی و تاریخ و جغرافیا بیش از درصد کتاب‌ها به امانت رفته بود. در موضوعاتی مانند کلیات و زبان، علوم خالص و هنر درصد کتاب‌ها به امانت در اکثر کتابخانه‌ها بیش از درصد مجموعه موجود در کتابخانه‌ها بود و در موضوعاتی مانند فلسفه و علوم عملی و ادبیات در بیشتر کتابخانه‌ها درصد مجموعه موجود با درصد کتاب‌ها به امانت رفته هماهنگ بود (۳).

امانی (۱۳۷۵)، در تحقیق خود به این نتیجه رسیده است که انتخاب کتاب بدون نظرخواهی از کتابداران و اعضای کتابخانه‌ها صورت می‌گیرد و نیاز مردم با توجه به شرایط محیطی و علمی در نظر گرفته نمی‌شود. این امر سبب عدم گرایش افراد جامعه به مطالعه گردیده است (۱: ۱۰۲-۱۰۶).

میرحسینی و باب‌الحوائجی (۱۳۷۵) در تحقیق خود به این نتیجه می‌رسند که با توجه به ساختار کتابخانه‌های عمومی در ایران به نظر می‌رسد که علی‌رغم حضور فیزیکی

کتابخانه‌ها در سطح شهر و روستا مشکلاتی مانع از تقویت حضور جدی کتابخانه‌ها در جامعه می‌گردند، از جمله مشکل بودجه، عدم شناخت دقیق از علایق مطالعاتی و نیازهای گروه‌های مختلف جامعه و مناطق گوناگون، کمبود نیروهای کتابدار متخصص در سطوح مدیریت، عدم توجه به خرید عنوان‌های جدید و متنوع برای کتابخانه‌های روستایی، عدم دسترسی به کتاب‌های روز آمد به دلیل طولانی شدن مرحله فهرست‌نویسی و آماده‌سازی کتاب، تعویض پیاپی مدیران (۷: ۳۴-۴۶).

بابازاده (۱۳۷۸)، در پایان‌نامه خود به بررسی کتابخانه‌های عمومی استان سمنان از نظر نیروی انسانی، مجموعه‌سازی و فضا براساس استانداردهاست و از طریق روش پژوهشی به این نتایج دست یافته‌اند که مجموعه کتابخانه‌های استان با استانداردهای ایفلا هماهنگی ندارد (۲).

مهراد و حری (۱۳۸۰)، در تحقیق خود به این نتیجه رسیده‌اند که کتابخانه‌های عمومی کشور از لحاظ کمی و کیفی نسبت به استانداردهای جهانی دارای سطح پایینی هستند. مدیریت کلان نظام این‌گونه کتابخانه‌ها از اثرگذاری لازم بر فرایند فعالیت‌ها برخوردار نیست، فاصله موجود از لحاظ عملکرد، به‌ویژه وجه کیفی کار کتابخانه‌های عمومی، به‌گونه‌ای است که بعید به نظر می‌رسد انتظارات برنامه سوم توسعه در این بخش تحقق یابد. جای برنامه‌ریزی‌های راهبردی و اولویت‌بندی امور نظام کتابخانه‌ها آن‌گونه که مناسب گام‌های لازم برای تحقق اهداف

برنامه توسعه باشد، خالی است. اهداف کلی نظام کتابخانه‌های عمومی به صورت عملیاتی تبیین نشده است. در پایان پیشنهادهایی جهت تجدیدنظر در ساختار دبیرخانه هیئت امناء، برنامه‌ای زمان‌بندی شده برای ارتقای سطح کیفی و کمی کتابخانه‌ها با یاری گرفتن از افراد خیر و داوطلب و بازنگری فعالیت‌های عمومی با استفاده از استاندارد ایفلا ارائه شده است (۶).

پیشینه در خارج

راجو^۳ (۱۹۹۳)، طی تحقیقی تأثیر سیاست دولتی فراهم‌آوری کتاب بر توسعه مجموعه در نظام کتابخانه‌های عمومی آندراپرادش^۴ در هند را مورد توجه قرار داده است. پس از توصیف وضعیت کتابخانه‌های عمومی در ایالت آندراپرادش، نحوه سفارش کتاب برای کتابخانه‌ها در این ایالت توضیح داده شده و رویه انتخاب کتاب ذکر می‌شود. سپس تأخیر موجود در نشر سیاهه‌های کتاب و فراهم‌آوری‌های موازی را مورد نقد قرار داده و پیشنهادهایی جهت بهبود وضع ارائه می‌نماید (۱۲: ۴۳-۴۸).

محمد (۱۹۹۴)، در مقاله خود به تجربه نیجریه در توسعه مجموعه در شرایط اقتصادی نامساعد می‌پردازد. نویسنده با توضیح ۳ استراتژی برای کمک به توسعه مجموعه در کتابخانه‌های عمومی نیجریه تحت عنوان‌های بودجه صفر، همکاری بین کتابخانه‌ای و استفاده از خدمات نسخه‌برداری، هدایا و

جمع‌آوری منابع محلی را پیشنهاد داده است (۱۰: ۱-۲۸).

ریچموند و مک کنلی^۵ (۱۹۹۶)، به اهمیت حیاتی ارزیابی نیازهای اطلاعاتی کاربران بر برنامه‌ریزی کتابخانه، توسعه مجموعه کتابخانه و سیاست‌های خدمات عمومی کتابخانه می‌پردازد. محقق بر این عقیده است که تصمیم‌گیری برای اینکه چه منابعی فراهم‌آوری شوند و روش فراهم‌آوری چه باشد، بر کل خدمات کتابخانه تأثیر می‌گذارد (۱۳: ۱۳۷-۱۴۹).

ورگوایرو^۶ (۱۹۹۷)، به ارزیابی روند توسعه مجموعه در کشور برزیل پرداخته و دیدگاه‌ها و مسائل تحقیق نظام‌مند در این حوزه را بیان می‌نماید. نگارنده سیر توسعه کتابخانه‌های عمومی در برزیل را مرور نموده و مراکزی را که توسعه مجموعه خود را به طریقی منظم مدیریت نکرده‌اند، از نزدیک مورد توجه قرار داده است. وی به مسائل مدیریتی در توسعه مجموعه کتابخانه‌های عام عنایت داشته و معتقد است منافع فراوانی عاید جامعه در برزیل خواهد شد، اگر که این امر را در کتابخانه‌های عمومی جدی بگیرد و معضل فوق را رفع نماید. بدین ترتیب کتابداران در ارائه خدمات خود به کاربران نیز موفق‌تر خواند بود (۱۴: ۴-۱۱).

دیلوکو و هایمن^۷ (۲۰۰۰)، در گزارش پژوهش خود به ارائه الگوی توسعه مجموعه افسانه‌ها و کتاب‌های داستانی در کتابخانه‌های عمومی و تعیین جایگاه انتشارات مستقل

3. Raju

4. Andhra Pradesh

5. Richmond & McKnelly

6. Vergueiro

7. Dilevko & Hayman

کوچک در فرایند مجموعه‌سازی پرداختند (۹: ۳۵-۵۹).

بارثو^۸ (۲۰۰۱)، در مقاله نظام‌های اطلاعاتی و توسعه مجموعه در کتابخانه‌های عمومی، به واسطه ابزارهایی ارزشمند که این نظام‌ها در اختیار انتخابگران منابع اطلاعاتی قرار می‌دهد و ابزارهای جانشینی که برای ارزیابی نیازهای کاربران فراهم می‌نماید، این موضوع مورد بحث قرار گرفته است. محقق در پژوهشی که بر روی بررسی وضعیت دوازده کتابخانه عمومی در واشنگتن به عمل آورد، عملیاتی را که انتخابگران منابع دنبال می‌کنند و ابزارهایی را که برای توسعه مجموعه به کار می‌گیرند، مورد توجه قرار داد. انتخابگران رضایت قابل توجهی را از استفاده از این ابزارها که موجب اعتماد فراوانی به نظام‌های فوق و رغبت به توسعه آن‌ها در جهت پشتیبانی از فرایند انتخاب است، ابراز داشتند و معتقد بودند که گسترش این نظام‌ها به ویژه به صورت الکترونیکی انتخاب مجموعه‌های محلی براساس ذائقه کاربران را بهینه می‌سازد (۸: ۲۶۳-۲۷۹).

نیلسن^۹ (۲۰۰۲)، در مصاحبه‌ای با ۱۰۶ بزرگسال در دو کتابخانه عمومی در کانادا تنها ۳۴ درصد از مصاحبه‌شوندگان کارکنان کتابخانه را در توسعه مجموعه کتابخانه، صاحب نقش شناخته‌اند و بقیه پاسخ داده‌اند که کمیته‌های عمومی متشکل از رهبران اجتماعی، مسئولان دولتی ناشران، فهرست‌های از پیش آماده و خود کاربران کتابخانه این نقش را برعهده

دارند. این مقاله به سوء تفاهم‌هایی که در کار کتابداران به واسطه ماهیت از نظر دورمانده آن ممکن است پیش آید، می‌پردازد و همین‌طور این امر که چرا عموم، کتابداران را به عنوان فراهم‌آور و انتخابگر مواد اطلاعاتی نمی‌شناسند، از این بابت چهره دیگری از کتابداران، فعالیت‌های آن‌ها و بودجه تحت اختیار ایشان در نظر دارند (۱۱: ۲۹۴-۳۲۵).

توصیف داده‌ها

وضعیت کلی فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی و خدمات ذیربط از قبل وجود یا عدم وجود مجموعه‌سازی برای گروه‌های ویژه؛ منابع آموزشی برای آموزش‌های جنبی در کتابخانه؛ سیاست‌گذاری و جین منابع؛ سیاست‌های ارزیابی مجموعه، و ... در پاسخ به پرسش اساسی اول تحقیق حاضر در زیر گروه طرح فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفت. به دلیل اهمیت مباحث مالی در امر فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی، و بی‌معنا بودن توسعه و گسترش مجموعه فارغ از ملاحظات مالی، و اختیارات لازم در واحدهای تحت مطالعه، در طی سؤالات چهارده‌گانه‌ای از پرسش‌نامه اصلی به ابزارهای مالی مجموعه‌سازی در کتابخانه‌های عمومی و روش‌های تأمین منابع اطلاعاتی اعم از کتاب، نشریه، و دیگر مواد نیز پرداخته شد.

لازم به ذکر است که برای تدوین جدول‌ها و نمودارها از صفحات گسترده اکسل^{۱۰} استفاده شده است.

8. Barreau

9. Nilsen

10. Excel

جدول ۱. توزیع وجود «هدف و خط‌مشی» در کتابخانه‌های عمومی کشور

بی پاسخ		خیر		بلی		استان	تعداد پرسش‌نامه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۵/۴۸	۴۵	۸/۷۶	۷۲	۸۵/۷۶	۷۰۵	۲۸	۸۲۲

انتخاب بوده و تنها ۱ درصد یعنی ۷ کتابخانه دارای کمیته انتخاب هستند که ۰/۴ درصد آنان (۳ کتابخانه) آیین‌نامه کمیته انتخاب را نیز دارا بوده‌اند. در این میان ۱ درصد کتابخانه‌ها نیز به این سؤال پاسخ ندادند.

از آنجایی که امر مجموعه‌سازی به‌طور عمده توسط هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور و با همکاری ادارات کل فرهنگ و ارشاد اسلامی به‌صورت متمرکز صورت می‌پذیرد، تقریباً تمامی کتابخانه‌های عمومی کشور فاقد هدف و خط‌مشی مکتوب براساس نیازهای منطقه و ویژگی‌های بومی هستند. از این‌رو، شکل‌گیری کمیته انتخاب و آیین‌نامه آن در این کتابخانه‌ها معنایی نمی‌یابد.

با توجه به جدول ۱، ۷۰۵ کتابخانه یعنی ۸۵/۷۶ درصد، کتابخانه را دارای هدف و خط‌مشی مکتوب و ۷۲ کتابخانه (۸/۷۶ درصد)، آن را فاقد خط‌مشی و اهداف مکتوب دانسته‌اند. ۴۵ مورد (۵/۴۸ درصد) به این پرسش پاسخی ندادند.

داده‌های جدول ۲ نشان می‌دهد که ۷۳ درصد از کتابخانه‌های عمومی کشور دارای بخش نشریات، ۱۸ درصد دارای بخش تحویل مدرک، ۱۶ درصد دارای خدمات امانت بین‌کتابخانه‌ای، ۴ درصد دارای بخش سفارش، ۳ درصد دارای بخش اشتراک منابع و ۳ درصد نیز دارای خدمات صحافی و مرمت هستند. با توجه به جدول ۳، ۹۸ درصد پاسخ‌دهندگان یعنی ۸۰۸ کتابخانه، فاقد کمیته

جدول ۲. توزیع وجود بخش‌ها و خدمات کتابخانه‌های عمومی کشور

صحافی و مرمت		نشریات		اشتراک منابع		تحویل مدرک		امانت بین کتابخانه‌ای		تهیه و سفارش		بخش‌ها و خدمات استان	تعداد پرسش‌نامه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۲/۸	۲۳	۷۳	۶۰۳	۳	۲۸	۱۸	۱۴۸	۱۶	۱۳۴	۴	۳۰	۲۸	۸۲۲

جدول ۳. توزیع وجود کمیته انتخاب در کتابخانه‌های عمومی کشور

بی پاسخ		خیر		بلی		استان	تعداد پرسش‌نامه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۰/۹	۷	۹۸/۲	۸۰۸	۰/۹	۷	۲۸	۸۲۲

جدول ۴. توزیع وجود آیین‌نامه کمیته انتخاب کتابخانه‌های عمومی کشور

بی پاسخ		خیر		بلی		استان	تعداد پرسش‌نامه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۶۵/۸	۵۴۱	۲۳/۸	۲۷۸	۰/۴	۳	۲۸	۸۲۲

با توجه به جدول ۵، قریب ۹۸/۸ درصد از کتابخانه‌های مورد مطالعه، کتاب‌های فارسی خود را از طریق هیئت امنای دریافت می‌کنند و تقریباً ۴۶ درصد کتاب‌های غیرفارسی، ۹۴ درصد نشریات فارسی و ۱۵/۸ درصد نشریات غیرفارسی نیز از این طریق دریافت می‌شود. پس از هیئت امنای به ترتیب اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان، اهدا، خرید مستقیم، سایر روش‌ها و بعد از آن مبادله، روش‌های اصلی توسعه مجموعه کتابخانه‌های عمومی کشور هستند.

از آنجایی که سیستم مجموعه‌سازی به صورت متمرکز است، تنها ۵/۱ درصد از کتابخانه‌های کشور کاتالوگ ناشران را ابزاری جهت انتخاب کتاب مطرح کرده‌اند. بیشترین ابزار به کار گرفته شده در کتابخانه‌های عمومی جهت انتخاب کتاب برای هزینه کردن بودجه‌های ناشی از حق عضویت، اهدا، و موارد دیگر مراجعه مستقیم به کتاب‌فروشی‌ها (۱۵/۵ درصد) است. ۵/۷ درصد پاسخ‌دهندگان تکمیل برگه‌های

سفارش و ارسال آن به مسئولان را از روش‌های انتخاب عنوان نموده‌اند. براساس اطلاعات گردآوری شده، ۹۱/۷ درصد نیازهای کتابخانه در توسعه مجموعه براساس تقاضای مراجعه‌کنندگان، ۶/۲ درصد با رجوع به کتاب‌شناسی‌ها، ۱۵/۶ درصد رجوع به مجلات و روزنامه‌ها و ۸/۸ درصد مراجعه به کتاب‌فروشی‌ها مشخص می‌شود. بررسی به عمل آمده در کتابخانه‌های عمومی کشور به لحاظ منابع ویژه گروه‌های خاص، مشخص گردید که در سطح کشور برای جوانان ۸۷/۳ درصد و نوجوانان ۸۴/۵ درصد، کودکان ۷۹/۲ درصد، دانشگاهیان ۶۳/۳ درصد، نوسوادان ۴۹/۳ درصد، پژوهشگران ۴۶ درصد، سالمندان ۳۸/۳ درصد، اقلیت‌های قومی و مذهبی ۱۶/۸ درصد، و معلولان ۱۲/۲ درصد منابع مناسب در نظر گرفته شده است. به خوبی مشخص است که برخلاف اهداف اصلی ایجاد و توسعه کتابخانه‌های عمومی، بر گروه‌های خاص جمعیتی به ویژه نوسوادان، معلولان، سالمندان، اقلیت‌های قومی و مذهبی

جدول ۶. روش‌های انتخاب کتاب در کتابخانه‌های عمومی کشور

مراجعه به کتابفروشی‌ها		برگه سفارش		کاتالوگ ناشران		استان	تعداد پرسش‌نامه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۱۵/۵	۱۲۷	۵/۷	۴۷	۵/۱	۴۲	۲۸	۸۲۲

جدول ۷. روش‌های تشخیص نیازهای کتابخانه در توسعه مجموعه در کتابخانه‌های عمومی کشور

مراجعه به کتاب‌فروشی‌ها		مجلات و روزنامه‌ها		کتاب‌شناسی‌ها		تقاضای مراجعه‌کننده		استان	تعداد پرسش‌نامه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۸/۸	۷۲	۵/۶	۴۶	۶/۲	۵۱	۹۱/۷	۷۵۴	۲۸	۸۲۲

و غیره توجه کمتری به عمل آمده است و خواست کتابداران در ترمیم مجموعه به نحو مطلوب لحاظ نمی‌شود.

جدول ۹. تعداد اعضای کتابخانه‌های عمومی در کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	اعضا	میانگین
۸۲۲	۲۸	۶۷۲۶۰۶	۸۱۸

در حال حاضر در کل کشور تعداد ۶۷۲۶۰۶ عضو فعال به عنوان آمار اعضای کتابخانه‌های عمومی کشور اعلام شده‌اند و به‌طور متوسط هر کتابخانه به ۸۱۸ نفر عضو فعال خدمات ارائه می‌نماید. با توجه به رهنمودهای ایفلا - به‌عنوان راهنمای عمومی - یک کتابخانه باید تعداد ۱/۵ تا ۲/۵ کتاب به هر عضو اختصاص دهد؛ و براساس رهنمودهای ایفلا، در کوچک‌ترین سیستم، حداقل کتاب نباید کمتر از ۲۵۰۰ جلد باشد. در حال حاضر، با وجود موجودی ۶,۰۰۱,۳۹۸ عنوان کتاب فارسی و ۱۰۵,۰۶۲ عنوان کتاب غیر فارسی جمعاً ۶۱۰۶۶۶۰ و تعداد اعضای فعال ۶۷۲۶۰۶ نفر به ازای هر عضو به طور میانگین ۹/۱ عنوان (فارغ از نسخه) کتاب اختصاص می‌یابد. در نتیجه بررسی‌های کیفی در جهت شناسایی نیازهای خاص جوامع استفاده‌کننده از کتابخانه‌های عمومی لازم‌الاجراست.

جدول ۱۰. عضویت آزاد در کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	بلی		خیر	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۷۸۹	۹۶	۳۳	۴

جدول ۸. تهیه منابع مناسب برای گروه‌ها در کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	کودکان		جوانان		سالمندان		نوجوانان		پژوهشگران		نوسادان		دانشگاهیان		اقلیت قومی و مذهبی		معلولان	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد		
۸۲۲	۲۸	۶۵۱	۷۹/۲	۷۱۸	۸۷/۳	۳۱۵	۳۸/۳	۶۹۵	۸۴/۵	۳۷۸	۴۶	۴۰۵	۴۹/۳	۵۲۳	۶۳/۳	۱۳۸	۱۶/۸	۱۰۰	۱۲/۲

۹۶ درصد کتابخانه‌های کشور عضویت عموم را آزاد و ۴ درصد آن را مشروط دانسته‌اند؛ که محدودسازی استفاده از کتابخانه با استقرار شرایط ویژه و محدودیت‌های خاص، در جامعه‌ای که سطح کتابخوانی در آن بسیار پایین است، امری غیرقابل توجیه است و می‌بایست برای آن چاره‌اندیشی شود.

با توجه به جدول ۱۱ از بین کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های عمومی کشور، با احتساب نسبت تعداد کتاب‌های استفاده شده یا استفاده نشده به کل موجودی کتاب فارسی یا غیرفارسی هر مجموعه استخراج شده از سه صفحه اول پرسش‌نامه، ۱۸/۴۵ درصد از کتاب‌های فارسی و ۱ درصد از کتاب‌های غیرفارسی در طول یک سال تنها یک بار استفاده شده و قریب ۲۵ درصد از کتاب‌های فارسی و ۱۲/۲ درصد از کتاب‌های غیرفارسی اصلاً مورد استفاده قرار نگرفته‌اند. از سوی دیگر ۱۰/۷۳ درصد نشریات فارسی و غیرفارسی در طول سال تنها یک بار مورد استفاده قرار گرفته‌اند و ۲/۵۵ درصد از

نشریات اصلاً مورد استفاده قرار نگرفته‌اند. همچنین تنها ۰/۵ درصد از منابع غیرکتابی در طول یک سال اصلاً استفاده نشده و یا تنها یک بار مورد استفاده قرار گرفته‌اند. با در نظر گرفتن تعداد کتاب‌های افزوده شده در طی یک سال، رشد مجموعه کتاب‌های فارسی در سال اخیر ۸/۳۶ درصد و در بخش کتاب‌های غیرفارسی ۱۶/۱ درصد بوده است. در حالی که از بین کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۸/۴۵ درصد کتاب‌های فارسی و ۱ درصد کتاب‌های غیرفارسی در طول یک سال تنها یک بار مورد استفاده قرار گرفته و قریب ۲۵ درصد کتاب‌های فارسی و ۱۲/۲ درصد کتاب‌های غیرفارسی در طی یک سال اصلاً مورد استفاده قرار نگرفته‌اند.

در جدول فوق مشخص گردید که در ۸۷/۲ درصد از کتابخانه‌ها عملکرد کتابخانه‌ها مستمراً ارزیابی می‌شود. ۸/۵ درصد از کتابخانه‌ها اعلام کرده‌اند که مورد ارزیابی قرار نمی‌گیرند و ۴/۳ درصد از نمونه‌ها بدون پاسخ مانده‌اند.

جدول ۱۱. بررسی استفاده سالانه از کتاب‌ها

تعداد پرسش‌نامه	استان	تعداد کتاب‌های یک‌بار استفاده شده در طول یک‌سال		تعداد کتاب‌های اصلاً استفاده نشده در طول یک‌سال	
		فارسی	غیرفارسی	فارسی	غیرفارسی
۸۲۲	۲۸	۵۲۱۱۰۹	۹۶۷۹	۱۵۴۱۴۷۴	۱۲۸۳۳

جدول ۱۲. ارزیابی عملکرد کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	بلی		خیر		بی‌پاسخ	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۷۱۷	۸۷/۲	۷۰	۸/۵	۳۵	۴/۳

جدول ۱۳. اطلاع مراجعہ کنندگان از تازه‌های کتابخانه‌های عمومی کشور

بی پاسخ		خیر		بلی		استان	تعداد پرسش‌نامه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۴/۵	۳۷	۱۵/۲	۱۲۵	۸۰/۳	۶۶۰	۲۸	۸۲۲

درصد مسئول کتابخانه را تصمیم‌گیرندگان اصلی در وجین منابع می‌شناسند و تنها ۰/۷ درصد از پاسخگویان، کمیته انتخاب را مسئول این امر دانسته‌اند.

در پاسخ به اینکه در مورد کتاب‌های وجین شده چه تصمیمی می‌گیرید؟ ۲۲/۱ درصد از کتابخانه‌ها (۱۸۲ مورد) اهدا، ۱/۷ درصد حراج، ۲۹ درصد بازیافت و ۱۱/۲ درصد مبادله را به‌عنوان راه حل ارائه کرده‌اند؛ و در بخش سایر موارد، ۳۶ درصد از پاسخ‌دهندگان به انبار کردن، عودت به سازمان مادر و ... اشاره نموده‌اند. از آنجایی که پاسخ به بخش سایر موارد به‌صورت پرسش باز و توضیحی عنوان شده بود، برای ارائه نتایج آن از جدول استفاده نشده است.

در ۸۰/۳ درصد کتابخانه‌ها، مراجعان از تازه‌های کتابخانه مطلع می‌گردند و در ۱۵/۲ درصد کتابخانه‌ها، این امر انجام نمی‌پذیرد. ۴/۵ درصد از نمونه‌ها به این پرسش پاسخ نداده‌اند.

تنها ۶۳/۷ درصد کتابخانه‌ها سالانه وجین انجام می‌دهند و ۲۶/۶ درصد، مجموعه خود را وجین نمی‌کنند. در این بین ۹/۶ درصد از نمونه‌ها به این پرسش پاسخی نداده‌اند.

در مورد وجین کتاب در کتابخانه‌های عمومی کشور، ۴۶/۴ درصد موارد توسط اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی، و ۳۵/۳ درصد با هماهنگی هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور انجام می‌پذیرد.

۳۵/۲ درصد از کتابخانه‌ها، کتابداران و ۷۸

جدول ۱۴. حذف (وجین) سالانه کتاب در کتابخانه‌های عمومی کشور

بی پاسخ		خیر		بلی		استان	تعداد پرسش‌نامه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۹/۶	۷۹	۲۶/۶	۲۱۹	۶۳/۷	۵۲۴	۲۸	۸۲۲

جدول ۱۵. تصمیم‌گیرندگان در مورد وجین کتاب در کتابخانه‌های عمومی کشور

کمیته انتخاب		هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور		اداره فرهنگ و ارشاد اسلامی		مسئول کتابخانه		کتابدار		استان	تعداد پرسش‌نامه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۰/۷	۶	۳۵/۳	۲۹۰	۴۶/۴	۳۸۱	۷۸	۶۴۱	۳۵/۲	۲۸۹	۲۸	۸۲۲

جدول ۱۶. تصمیم‌گیری در مورد کتاب‌های وجین شده در کتابخانه‌های عمومی کشور

مبادله		بازیافت		حراج		اهدا		استان	تعداد پرسش‌نامه
درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد		
۱۱/۲	۹۲	۲۹	۲۳۸	۱/۷	۱۴	۲۲/۱	۱۸۲	۲۸	۸۲۲

در ۸۹/۷ درصد کتابخانه‌ها (۷۳۷ مورد) کتاب از کتابخانه مفقود می‌شود. ۵۵/۲ درصد کتابخانه‌ها (۴۵۴ مورد) از رف‌خوانی دستی برای ردیابی کتاب‌های مفقود شده استفاده می‌کنند. ۲۰/۷ درصد کتابخانه‌های عمومی کشور از رف‌خوانی رایانه‌ای بهره می‌گیرند؛ و ۵۱/۳ درصد کتابخانه‌ها از بررسی فایل‌های امانت بهره می‌جویند. به عبارت دیگر، رف‌خوانی دستی برای ردیابی کتاب‌های مفقودی بیشتر از سایر روش‌ها در کتابخانه‌های عمومی کشور مرسوم است. در صورت گم شدن کتاب توسط اعضا

در ۱۵/۲ درصد پاسخ‌دهندگان به اعمال کنترل مفقودی، قیمت کتاب اخذ می‌شود، ۸۹/۵ درصد همان کتاب را مطالبه می‌نمایند، در ۰/۴ درصد عضویت لغو می‌شود، در ۰/۷ درصد موارد جریمه‌ای دریافت نمی‌شود، در ۲/۳ درصد موارد مدتی کتاب به امانت داده نمی‌شود و در ۸۶/۴ درصد اعلام شده است که در صورت پیدا نکردن عنوان اصلی، کتابی با همان قیمت تهیه می‌شود. در ۶۲/۲ درصد کتابخانه‌های بررسی شده منابع مناسب جهت آموزش در کتابخانه‌های عمومی کشور تهیه نمی‌شود و ۱۹/۸ درصد

جدول ۱۷. خارج (مفقود) شدن سالانه کتاب در کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	بلی		خیر		بی‌پاسخ	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۷۳۷	۸۹/۷	۴۵	۵/۵	۴۰	۴/۹

جدول ۱۸. روش‌های تشخیص کتاب‌های مفقود شده در کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	رف‌خوانی دستی		رف‌خوانی رایانه‌ای		کارت‌ها/ فایل‌های امانت	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۴۵۴	۵۵/۲	۱۷۰	۲۰/۷	۴۲۲	۵۱/۳

جدول ۱۹. سیاست کتابخانه در مواقعی که کتاب توسط اعضا گم می‌شود در کتابخانه

تعداد پرسش‌نامه	استان	قیمت کتاب گرفته می‌شود		باید همان کتاب را تهیه کند		عضویت لغو می‌شود		مدتی کتاب به امانت داده نمی‌شود		جریمه‌ای دریافت نمی‌شود		در صورت پیدا نکردن عنوان اصلی، کتاب با همان قیمت تهیه می‌شود	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۱۲۵	۱۵/۲	۷۳۶	۸۹/۵	۳	۰/۴	۱۹	۲/۳	۶	۰/۷	۷۱۰	۸۶/۴

جدول ۲۰. تهیه منابع مناسب جهت آموزش در کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	بلی		خیر		بی‌پاسخ	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۱۶۳	۱۹/۸	۵۱۱	۶۲/۲	۱۴۸	۱۸

کتابخانه‌ها اعلام کرده‌اند، منابع مناسب جهت آموزش در کتابخانه تهیه می‌شود.

در نیمی از کتابخانه‌های استان‌های کشور بیش از ۵۰ درصد به نیاز اعضا و مراجعان در خرید کتابخانه توجه می‌شود. به‌طور کلی در ۵۳/۲ درصد کتابخانه‌ها، نیاز مراجعان در خرید کتابخانه نقش داشته و در ۳۹/۱ درصد کتابخانه‌ها در نظر گرفته نمی‌شود. در این بین ۶۴ پرسش‌نامه بدون پاسخ مرجوع شده است که ۷/۸ درصد از کل پرسش‌نامه‌ها را به خود اختصاص می‌دهد.

با وجود تأیید نقش درخواست مراجعان در بیش از ۵۰ درصد موارد (۵۳/۲ درصد)، در ۸۸/۸ درصد از کتابخانه‌ها، درخواست‌های مراجعان ثبت شده و در ۶/۱۰ درصد درخواست‌های مراجعان ثبت نمی‌شود و ۰/۶

درصد از کتابخانه‌ها پاسخی به این پرسش نداده‌اند.

داده‌های جدول ۲۳ نشان می‌دهد که ۹۲/۸ درصد درخواست‌ها به مسئولان منعکس می‌شود و به عقیده کتابداران تنها ۱۷/۸ درصد از این درخواست‌ها در ارسال مجموعه‌های کتاب از سوی نهادهای مسئول لحاظ می‌شود و در آن راستا، مجموعه‌سازی صورت می‌گیرد. عدم ثبت و انعکاس مناسب نیازهای کاربران به نحوی که منجر به تغییر نگرش مسئولان و اثرگذاری این گزارش‌ها بر ارسال کتاب‌ها و منابع مورد نیاز شود، موجب آن است که بیش از ۸۰ درصد نیازها پس از انعکاس به مرحله تأمین نمی‌رسند.

با توجه به جدول ۲۴ لازم به ذکر است که با وجود ثبت ۸۸/۸ درصد درخواست‌ها

جدول ۲۱. نقش درخواست اعضا و مراجعان در خرید منابع در کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	بلی		خیر		پاسخ نداده	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۴۳۷	۵۳/۲	۳۲۱	۳۹/۱	۶۴	۷/۸

جدول ۲۲. ثبت درخواست‌های اعضا و مراجعان جهت تهیه در آینده در کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	بلی		خیر		بی‌پاسخ	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۷۳۰	۸۸/۸	۸۷	۱۰/۶	۵	۰/۶

جدول ۲۳. انعکاس درخواست‌ها به مسئولان مربوطه

تعداد پرسش‌نامه	استان	بلی		خیر		بی‌پاسخ	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۷۶۳	۹۲/۸	۴۷	۷/۵	۱۲	۱/۵

جدول ۲۴. دریافت مواد درخواستی پس از انعکاس به مسئولان مربوطه در کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	بلی		خیر		بی‌پاسخ	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۱۴۶	۱۷/۸	۶۳۰	۷۶/۶	۴۶	۵/۶

جدول ۲۵. همکاری با کتابخانه‌های دیگر برای جبران کمبود منابع اطلاعاتی در کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	بلی		خیر		بی‌پاسخ	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	جمع کل	۳۸۰	۴۶/۲	۴۴۰	۳۵/۵	۲	۰/۲

جدول ۲۶. همکاری با کتابخانه‌های تحت پوشش نهادها و سازمان‌ها در کتابخانه‌های عمومی کشور

تعداد پرسش‌نامه	استان	آموزش و پرورش		نهضت سوادآموزی		دانشگاه		اوقاف		جهاد کشاورزی		اداره بهزیستی		بنیاد شهید		شهرداری		مساجد	
		تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد	تعداد	درصد
۸۲۲	۲۸	۲۰۱	۲۴/۵	۹۶	۱۱/۷	۷۳	۸/۹	۷	۱	۴۴	۵/۴	۲۳	۲/۸	۹	۱/۱	۱۹	۲/۳	۱۳۴	۱۶/۳

شهید، و سازمان اوقاف قرار گرفته است.

تحلیل یافته‌های پژوهش

شاید بتوان مشکلات عمده کتابخانه‌های عمومی در بخش مجموعه‌سازی به شرح ذیل ذکر نمود:

۱. عدم وجود «هدف و خط‌مشی» در کتابخانه‌های عمومی

در بررسی نمونه‌های متعدد مندرج در جدول ۱ از پاسخ‌دهندگان ۷۰۵ کتابخانه از ۸۲۲ کتابخانه مورد مطالعه کتابخانه را دارای خط‌مشی و هدف مکتوب دانسته‌اند که این مکتوبات ارسالی هیئت امنا بوده است. در واقع کتابخانه‌های عمومی فاقد خط‌مشی و هدف مکتوب در کتابخانه‌های خود هستند. تقریباً تمامی کتابخانه‌های عمومی فاقد خط‌مشی مکتوب براساس نیازهای جامعه خود و امکانات محلی برای مجموعه‌سازی

به صورت مکتوب، و انعکاس کتبی و شفاهی درخواست‌ها در ۹۲/۸ درصد موارد، تنها کمتر از ۲۰ درصد نیازها (۱۷/۸ درصد) از طریق مسئولان پاسخ داده می‌شود. به‌طورکلی ۴۶/۲ درصد از کتابخانه‌ها برای جبران کمبود منابع اطلاعاتی خود با کتابخانه‌های دیگر همکاری دارند و ۵۳/۵ درصد همکاری نمی‌کنند و ۰/۲ درصد از کتابخانه‌ها به این پرسش پاسخی نداده‌اند.

با توجه به جدول ۲۶، ۴۶/۲ درصد از کتابخانه‌ها با مراکز دیگر جهت جبران کمبود منابع اطلاعاتی همکاری می‌نمایند. همان‌طور که از داده‌های جدول فعلی مستفاد می‌گردد، بیشترین همکاری کتابخانه‌های عمومی با آموزش و پرورش بوده است (۲۴/۵ درصد). مساجد با ۱۶/۳ درصد در مرتبه بعدی، نهضت سوادآموزی با ۱۱/۷ در مرتبه سوم؛ دانشگاه با ۸/۹ درصد در مرتبه چهارم؛ و پس از آن به ترتیب جهاد، اداره بهزیستی، شهرداری، بنیاد

بوده و از این‌رو اهداف مجموعه‌سازی در این کتابخانه‌ها به خوبی تبیین نشده است. از آنجایی که دلیل اصلی نگارش خط‌مشی توسعه مجموعه جلوگیری از اداره کتابخانه به روش اختیاری و با در نظر گرفتن منافع شخصی است، در ضمن با جلوگیری از خرید بی‌رویه کتاب‌ها و منابع به نوعی از عملکرد کتابخانه حمایت می‌شود، پرداختن به این مهم از اصلی‌ترین وظایف بخش مجموعه‌سازی است. ریاحی (۱۳۷۴)، نیز در تحقیق خود به همین امر اشاره نموده است و تدوین خط‌مشی و سیاست مشخص برای انجام صحیح مجموعه‌سازی را ضروری دانسته است (۵).

۲. عدم وجود «بخش سفارش» در اکثر قریب به اتفاق کتابخانه‌های عمومی

با عنایت به جدول ۲، تنها ۴ درصد از کتابخانه‌های مورد مطالعه دارای بخش سفارش هستند که این کتابخانه‌ها هم از آنجایی که بودجه مستقل جهت خرید منابع اطلاعاتی ندارند، تنها به خرید منابع اطلاعاتی از درآمدهای کسب شده کتابخانه‌ها می‌پردازند.

۷۳ درصد از کتابخانه‌های عمومی کشور دارای بخش نشریات هستند که این درصد با توجه به اهمیت و ضرورت نشریات به عنوان یک منبع اطلاعاتی روزآمد، درصد مطلوبی است. ۱۸ درصد دارای بخش تحویل مدرک، ۱۶ درصد دارای خدمات امانت بین کتابخانه‌ای، ۳ درصد دارای بخش اشتراک منابع و ۳ درصد نیز دارای خدمات

صحافی و مرمت هستند. از آنجایی که هیچ کتابخانه‌ای در مورد منابع اطلاعاتی خود کفا نیست، سیستم امانت‌دهی بین کتابخانه‌ای از عوامل مؤثر و اجتناب‌ناپذیر است. سیستم کتابخانه با خروجی‌های متعدد و برنامه منظم تبادل منابع اطلاعاتی میان کتابخانه‌ها، زمینه حداکثر استفاده از مجموعه را فراهم می‌سازد و استفاده‌کنندگان را با طیف وسیعی از اطلاعات انتخابی مواجه می‌سازد. با توجه به آمار به دست آمده، به جز کتابخانه‌های استان آذربایجان شرقی کتابخانه‌های عمومی در شرایط نامطلوبی جهت برخورداری از این سیستم هستند.

از آنجایی که دلیل اصلی نگارش خط‌مشی توسعه مجموعه جلوگیری از اداره کتابخانه به روش اختیاری و با در نظر گرفتن منافع شخصی است، در ضمن با جلوگیری از خرید بی‌رویه کتاب‌ها و منابع به نوعی از عملکرد کتابخانه حمایت می‌شود، پرداختن به این مهم از اصلی‌ترین وظایف بخش مجموعه‌سازی است که عملاً این بخش در کتابخانه‌های عمومی کمتر از ۴ درصد وجود دارد.

میرحسینی و باب‌الحوائجی (۱۳۷۵) و محمد (۱۹۹۴) نیز عدم توجه به خرید عنوان‌های جدید و متنوع را و در واقع برخورد غیرفعال بخش‌های سفارش را یکی از کاستی‌های مهم کتابخانه‌های عمومی بر شمرده‌اند (۷؛ ۱۰).

۳. عدم وجود کمیته انتخاب و آیین‌نامه کمیته انتخاب کتابخانه‌های عمومی

جدول‌های ۳ و ۴ مؤید آنند که ۹۸ درصد

پاسخ‌دهندگان یعنی ۸۰۸ کتابخانه، فاقد کمیته انتخاب هستند. از آنجایی که امر مجموعه‌سازی به‌طور عمده توسط هیئت امنای کتابخانه‌های عمومی کشور و با همکاری اداره‌های فرهنگ و ارشاد اسلامی به‌صورت متمرکز صورت می‌پذیرد. از این‌رو شکل‌گیری کمیته انتخاب و آیین‌نامه آن در این کتابخانه‌ها معنایی نمی‌یابد. اگرچه کتابخانه‌های عمومی فاقد بودجه مستقل هستند، ولی تشکیل کمیته انتخاب جهت خرید منابع اطلاعاتی از درآمدهای موردی کتابخانه‌ها و پیشنهاد سفارش غیرمتمرکز و خرید متمرکز می‌تواند تا حد بسیار مطلوبی سطح کیفی مجموعه‌ها را ارتقا دهد. به دلیل وجود محدودیت‌های مالی، حجم روزافزون اطلاعات، فضای محدود کتابخانه‌های عمومی، در این کتابخانه‌ها امر مجموعه‌سازی باید براساس سیاست‌های انتخاب صورت پذیرد. عدم وجود سیاست و بیانیه انتخاب منجر به فراهم‌آوری منابعی می‌گردد که مورد نیاز استفاده‌کنندگان از کتابخانه نیست. توسعه مجموعه در کتابخانه‌های عمومی براساس سفارش و خرید متمرکز، کتابخانه‌ها را از پیشبرد هدف اصلی خود بازمی‌دارد. روند توسعه مجموعه بر پایه یک خط‌مشی اصولی اجتناب‌ناپذیر است، زیرا به این ترتیب مردم می‌توانند به انتخاب مطلوب خود در موضوعات جدید دست یابند.

ریاحی (۱۳۷۴)، امانی (۱۳۷۵)، بارثو (۲۰۰۱) و نیلسن (۲۰۰۲) نیز بحث بودجه و نقش کمیته‌های انتخاب و نیز تدوین سیاست را مورد نظر قرار داده و ارزیابی دائمی مجموعه

را چه از نظر کمی و چه کیفی مورد تأکید قرار داده‌اند (۵؛ ۱؛ ۸؛ ۱۱).

۴. توسعه مجموعه کتابخانه‌های عمومی

براساس جدول ۵، نزدیک ۹۸/۸ درصد از کتابخانه‌های مورد مطالعه، کتاب‌های فارسی خود را از طریق هیئت امنای دریافت می‌کنند و بیش از ۶۶ درصد کتاب‌های غیرفارسی، بیش از ۹۴ درصد نشریات فارسی و ۱۵/۸ درصد نشریات غیرفارسی نیز از این طریق دریافت می‌شود. توسعه مجموعه در کتابخانه‌های عمومی براساس سفارش و خرید متمرکز کتابخانه‌ها را در پیشبرد هدف اصلی خود بازمی‌دارد. روند توسعه مجموعه بر پایه یک خط‌مشی اصولی اجتناب‌ناپذیر است، زیرا به این ترتیب مردم می‌توانند به انتخاب مطلوب خود از موضوعات جدید دست یابند.

ریچموند و مک کنلی (۱۹۹۶)، محمد (۱۹۹۴)، ورگوایرو (۱۹۹۷) و دیلوکو و هایمن (۲۰۰۰) نیز به همین نتایج رسیده و وجود یک خط‌مشی اصولی و صحیح را منبای ایجاد یک مجموعه مناسب دانسته‌اند (۱۳؛ ۱۰؛ ۱۴؛ ۹).

۵. نارسایی روش‌های انتخاب کتاب در کتابخانه‌های عمومی

از آنجایی که سیستم مجموعه‌سازی به‌صورت متمرکز است، جدول ۶ نشان می‌دهد که تنها ۵/۱ درصد از کتابخانه‌های کشور کاتالوگ ناشران را ابزاری جهت انتخاب کتاب مطرح کرده‌اند. بیشترین ابزار به‌کار رفته در کتابخانه‌های عمومی جهت انتخاب کتاب

برای هزینه کردن بودجه‌های ناشی از حق عضویت، اهدا، و موارد دیگر مراجعه مستقیم به کتابفروشی‌ها (۱۵/۵ درصد) است. ۷/۵ درصد پاسخ‌دهندگان تکمیل برگه‌های سفارش و ارسال آن به مسئولان را از روش‌های انتخاب عنوان نموده‌اند. لازم است که مدیریت مسئول نسبت به افزایش آگاهی‌رسانی جاری از بازار نشر به کتابخانه‌ها تمهیدی بیندیشد. ورگواپرو (۱۹۹۷)، ریچموند و مک کنلی (۱۹۹۶)، محمد (۱۹۹۴)، دیلوکو و هایمن (۲۰۰۰) و نیلسن (۲۰۰۲) نیز در پژوهش‌های خود نارسایی‌های فوق را ذکر نموده‌اند (۱۴؛ ۱۳؛ ۹؛ ۱۱).

۶. عدم تهیه منابع مناسب برای گروه‌ها در کتابخانه‌های عمومی

مراجعه به جدول ۸ بیانگر آن است که مجموعه‌های مناسب برای جوانان با ۸۷/۳ درصد و پس از آن نوجوانان با ۸۴/۵ درصد، کودکان با ۷۹/۲ درصد، در پاسخ به این پرسش که آیا برای گروه‌های مختلف منابع مناسب در نظر گرفته شده است یا خیر، دانشگاهیان ۶۳/۶ درصد، نوسوآدان ۴۹/۳ درصد، پژوهشگران ۴۶ درصد، سالمندان ۳۸/۳ درصد، اقلیت‌های قومی و مذهبی ۱۶/۸ درصد و معلولان ۱۲/۲ درصد به ترتیب رده‌های بعدی را به خود اختصاص داده‌اند. به‌خوبی مشخص است که برخلاف اهداف اصلی ایجاد و توسعه کتابخانه‌های عمومی، بر گروه‌های خاص جمعیتی به‌ویژه نوسوآدان، معلولان، سالمندان، اقلیت‌های قومی و مذهبی و... توجه کمتری به‌عمل آمده است و خواست کتابداران در ترمیم مجموعه

به نحو مطلوب لحاظ نمی‌شود. کتابخانه عمومی باید زمینه‌ای را فراهم سازد تا افراد به‌طور یکسان به منابع مورد نیاز خود اعم از آموزشی، اطلاعاتی و گذران اوقات فراغت خود دسترسی یابند.

چنین سیاستی باید بر پایه معیارهای پیشرفته کتابخوانی که توسط کادر حرفه‌ای و با در نظر گرفتن نیازها و علایق جامعه عملی می‌گردد، باشد.

ریاحی (۱۳۷۴)، امانی (۱۳۷۵)، میرحسینی و باب‌الحوائجی (۱۳۷۵)، بابازاده (۱۳۷۸) و دیلوکو و هایمن (۲۰۰۰) در تحقیقات خود نتایج مشابهی را ذکر کرده‌اند (۵؛ ۱؛ ۷؛ ۲؛ ۹).

۷. بالا بودن سرانه کتاب براساس تعداد اعضای کتابخانه‌های عمومی

با توجه به جدول‌های ۹ و ۱۰ در حال حاضر در کل کشور تعداد ۷۳۲،۷۹۹ عضو به عنوان آمار اعضای کتابخانه‌های عمومی کشور اعلام شده‌اند. با توجه به رهنمودهای ایفلا- به‌عنوان راهنمای عمومی، یک کتابخانه باید تعداد ۱/۵ تا ۲/۵ کتاب به هر عضو اختصاص دهد، در کوچک‌ترین سیستم حداقل کتاب نباید کمتر از ۲۵۰۰ جلد باشد در حال حاضر با وجود موجودی ۶،۰۰۱،۳۹۸ عنوان کتاب فارسی و ۱۰۵،۰۶۲ عنوان کتاب غیرفارسی جمعاً ۶۱۰،۶۴۶ و تعداد اعضای فعال ۶۷۲۶۰۶ نفر به ازای هر عضو به‌طور میانگین ۹/۱ عنوان (فارغ از نسخه) کتاب اختصاص می‌یابد. لزوم توجه بیش از پیش به افزایش و تقویت روند عضوگیری در کاهش معضل فوق از طریق توسعه خدمات کتابخانه‌های عمومی

ضروری است. به دلیل تعداد کم اعضای کتابخانه در کل کشور، سرانه کتاب بر حسب عضو بسیار بالاست، در حالی که بر اساس جمعیت کشور اعم از شهری و روستایی از وضعیت خوبی برخوردار نیستیم، در نتیجه بررسی‌های کیفی در جهت شناسایی نیازهای خاص جوامع استفاده‌کننده از کتابخانه‌های عمومی لازم‌الاجراست. آمار تخمینی اعضا، فضای کتابخانه و تعداد استفاده‌کنندگان از فضای کتابخانه، معیار اصلی گسترش کتابخانه و توسعه مجموعه محسوب می‌گردد. در هیچ یک از تحقیقات به این امر اشاره نشده است و تنها در مقایسه با استانداردها به جمعیت توجه شده است، نه اعضا و این امر تحقیق حاضر را از دیگر پژوهش‌ها متمایز می‌سازد.

۸. بدون استفاده ماندن قریب ۱/۴ مجموعه براساس بررسی استفاده سالانه از کتاب‌ها در کشور

جدول ۱۱ نشان می‌دهد که از بین کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های عمومی کشور، ۱۸/۵۴ درصد از کتاب‌های فارسی و ۱ درصد از کتاب‌های غیرفارسی در طول یک سال تنها یکبار استفاده شده و قریب ۲۵ درصد از کتاب‌های فارسی و ۱۲/۲ درصد از کتاب‌های غیرفارسی اصلاً مورد استفاده قرار نگرفته‌اند. میزان فراگیری صحیح اعضا مهم‌تر از تعداد کتاب‌های مجموعه است. در حال حاضر بیش از ۳۰ درصد کتاب‌های مجموعه مورد استفاده قرار نمی‌گیرند. ارزیابی کمی مجدد کتابخانه در دوره‌های زمانی نسبتاً کوتاه می‌تواند جایگاه مجموعه در همگامی با نیازهای

جامعه را تبیین کند و وجین چون نفسی تازه در کتابخانه‌های عمومی کشور ضروری است. میزان اعضا مهم‌تر از تعداد کتاب‌های مجموعه است. اغلب، وسعت عضوگیری با میزان بودجه و موجودی منابع مرتبط است و تعداد و کیفیت کتاب‌ها را نیازهای جامعه تعیین می‌کند. در پژوهش‌های ورگواپرو (۱۹۹۷)، ریچموند و مک کنلی (۱۹۹۶)، محمد (۱۹۹۴)، دیلوکو و هایمن (۲۰۰۰) و نیلسن (۲۰۰۲) به این امر اشاره شده است (۱۴؛ ۱۳؛ ۱۰؛ ۹؛ ۱۱).

۹. عدم یکدستی ارزیابی عملکرد کتابخانه‌های عمومی

براساس جدول ۱۲ در ۸۷/۲ درصد از کتابخانه‌ها عملکرد کتابخانه‌ها به‌طور مستمر ارزیابی می‌شود. نظارت سازمان مادر بر ارزیابی عملکرد کتابخانه‌های عمومی امری ضروری است، بدین ترتیب در طی دوره‌های زمانی، همواره بایستی عملکرد کتابخانه‌های عمومی براساس فهرست‌های تطبیق و براساس چارچوب و قواعد خاص مورد بازبینی قرار گیرد و در نظام ارزیابی یکدستی رعایت شود. از این رو اعلام انجام ارزیابی بدون تأیید مقام بالاتر با استناد به گزارش‌های مأخوذ کفایت نمی‌کند. در پژوهش‌های ورگواپرو (۱۹۹۷)، ریچموند و مک کنلی (۱۹۹۶)، محمد (۱۹۹۴)، دیلوکو و هایمن (۲۰۰۰) و نیلسن (۲۰۰۲) نیز این نتایج حاصل شده است (۱۴؛ ۱۳؛ ۱۰؛ ۹؛ ۱۱).

۱۰. لزوم تقویت اطلاع مراجع‌کنندگان از

تازه‌های کتابخانه در کتابخانه‌های عمومی
بر اساس جدول ۱۳، در ۸۰/۳ درصد کتابخانه‌ها، تازه‌های کتابخانه به طریقی در معرض دید مراجعان قرار می‌گیرد و در ۱۵/۲ درصد آنان، این امر انجام نمی‌پذیرد. ۴/۵ درصد از نمونه‌ها به این پرسش، پاسخ نداده‌اند.

تقویت ارتباط مجموعه با جامعه هدف از طریق به‌کارگیری اعلان تازه‌های کتابخانه و استفاده از امکانات روابط عمومی، نقش شایانی در افزایش رجوع به کتابخانه و گسترش سطح علاقه‌مندی به کتابخانه دارد و کاربران را با ماهیت پویای مجموعه و نقش کتابخانه بیشتر آشنا می‌کند. سیستم کتابخانه، سازمان فعالی است که نیازمند ارائه و معرفی عنوان‌های جدید و حذف موضوع‌های قدیمی است تا مردم اطمینان یابند که اطلاعات اکتسابی آن‌ها در سطح صحیح و قابل قبولی است. بارثو (۲۰۰۱)، نیلسن (۲۰۰۲)، مه‌راد و حری (۱۳۸۰) در پژوهش‌های خود به این امر اشاره نموده‌اند (۸؛ ۱۱؛ ۶).

۱۱. عدم تکافوی حذف (وجین) سالانه کتاب در کتابخانه‌های عمومی
با توجه به جدول‌های ۱۴، ۱۵ و ۱۶ تنها ۶۳/۷ درصد کتابخانه‌ها وجین سالانه انجام می‌دهند و ۲۶/۶ درصد، مجموعه خود را وجین نمی‌کنند. در این بین، ۹/۶ درصد از نمونه‌ها به این پرسش، پاسخی نداده‌اند. روی هم‌رفته نسبت تخمینی وجین سالانه در کتابخانه‌های عمومی ۰/۱۲۵ قلم برای هر نفر (مثلاً ۱۲۵ جلد برای هر ۱۰۰۰ نفر جمعیت)

برآورد می‌شود. این میزان برای کتابخانه‌های عمومی به‌طور عام توصیه می‌شود و بر حد معمول فرسودگی ناشی از گردش مواد (با اذعان به کاهش چشمگیر ارزش عنوان‌های غیرداستانی در طی زمان) مبتنی است. در مورد سرنوشت کتاب‌های وجینی اطلاعات قابل اعتنایی وجود ندارد و تصمیم‌گیرندگان نیز هماهنگ و قاعده‌مند عمل نمی‌کنند.

میزان وجین و میزان فراهم‌آوری باید با هم متوازن باشند. عملیات وجین را باید با توجه به لزوم حفظ کتاب‌های کمیاب و شرایط فراهم‌آوری آخرین چاپ کتاب‌ها به حالت متوازن درآورد. در هیچ یک از پیشینه‌ها بحث وجین به شکلی جدی مورد ارزیابی و مذاقه واقع نشده است و این امر نیز از نقاط قوت تحقیق حاضر به شمار می‌آید.

۱۲. عدم توجه کافی به خارج (مفقود) شدن سالانه کتاب در کتابخانه‌های عمومی
با توجه به جدول‌های ۱۷، ۱۸ و ۱۹ قریب ۸۹/۷ درصد از جامعه نمونه به مفقود شدن سالانه تعدادی کتاب اذعان داشته و ۵/۵ درصد مورد مفقودی را گزارش نکرده‌اند. ۹/۴ درصد از پرسش‌ها بی‌پاسخ مانده است. روش‌های تشخیص کتاب‌های مفقود شده در کتابخانه‌های عمومی و سیاست کتابخانه در مواقعی که کتاب توسط اعضا گم می‌شود، پاسخ‌گوی وضعیت بررسی موارد مفقودی نیست، لذا تعداد بیش از حد متوسط کتاب‌های سرقتی یا مفقودی در طی گردش منابع را نیز باید در محاسبه میزان فراهم‌آوری در نظر گرفت. کنترل متناوب موجودی -

سیاه‌برداری حداقل در دوره‌های شش ماهه برای کتابخانه‌های عمومی ضروری است. به مانند مورد فوق‌الذکر، توجه به موارد مفقودی و چاره‌اندیشی برای آن در منابع مرور شده در پیشینه تحقیق به صورت جدی مشاهده نشد.

۱۳. کمی تهیه مواد لازم در کتابخانه‌های عمومی

با توجه به جدول ۲۰، ۱۹/۸ درصد کتابخانه‌ها، مجموعه‌سازی جهت آموزش‌ها را تأیید کرده، ۶۲/۲ درصد آن را ناکافی دانسته‌اند و ۱۸ درصد به این سؤال پاسخ نداده‌اند. از آنجایی که تشکیل کلاس‌های آموزشی یکی از اهداف اساسی کتابخانه‌های عمومی جهت ارتقای سطح اطلاعات عموم مردم است، مجموعه‌سازی در تهیه منابع اطلاعاتی موردنیاز این کلاس‌ها حائز اهمیت زیادی است. همچنین، این امر می‌تواند روند عضوگیری را بهبود بخشد. میرحسینی و باب‌الحوائجی (۱۳۷۵)، ریاحی (۱۳۷۴)، مهرداد و حری (۱۳۸۰)، محمد (۱۹۹۴)، ورگوایرو (۱۹۹۷) و دیلوکو و هایمن (۲۰۰۰) به این نکته اشاره کرده‌اند و بهبود وضعیت عضوگیری را مرتبط با مجموعه منابع موجود دانسته‌اند (۷؛ ۵؛ ۶؛ ۱۰؛ ۱۴؛ ۹).

۱۴. عدم نقش درخواست اعضا و مراجعان در خرید منابع در کتابخانه‌های عمومی

با وجود تأیید نقش درخواست مراجعان براساس جدول‌های ۲۱ تا ۲۴ در بیش از ۵۰ درصد موارد (۵۳/۲ درصد)، در ۸۸/۸ درصد از کتابخانه‌ها، درخواست‌های مراجعان ثبت شده

و در ۱۰/۶ درصد درخواست‌های مراجعان ثبت نمی‌شود و ۰/۶ درصد از کتابخانه‌ها پاسخی به این پرسش نداده‌اند. داده‌های جدول ۲۴ نشان می‌دهد که ۹۲/۸ درصد درخواست‌ها به مسئولان منعکس می‌شود و به عقیده کتابداران تنها ۱۷/۸ درصد از این درخواست‌ها در ارسال مجموعه‌های کتاب از سوی نهادهای مسئول لحاظ می‌شود و در آن راستا، مجموعه‌سازی صورت می‌گیرد. عدم ثبت و انعکاس مناسب نیازهای کاربران به نحوی که منجر به تغییر نگرش مسئولان و اثرگذاری این گزارش‌ها بر ارسال کتاب‌ها و منابع مورد نیاز شود، موجب آن است که بیش از ۸۰ درصد نیازها پس از انعکاس به مرحله تأمین نمی‌رسند.

لازم به ذکر است که با وجود ثبت ۸۸/۸ درصد درخواست‌ها به صورت مکتوب، و انعکاس کتبی و شفاهی درخواست‌ها در ۹۲/۸ درصد موارد، تنها کمتر از ۲۰ درصد نیازها (۱۷/۸ درصد) از طریق مسئولان پاسخ داده می‌شود.

عدم توجه به نیازهای جامعه استفاده‌کننده در روند مجموعه‌سازی موجب عدم کارایی کتابخانه و کاهش مراجعه اعضا و جلوگیری از توسعه عضوگیری می‌شود. نیلسن (۲۰۰۲)، در تحقیق خود بر این امر تأکید بسیار نمود و نتایج تحقیق وی نیز این نتیجه را تأیید کرد (۱۱).

۱۵. لزوم تقویت امانت کتاب و تقویت همکاری با کتابخانه‌های دیگر

در جدول ۲۵ آمده است که به‌طورکلی ۴۶/۲ درصد از کتابخانه‌ها برای جبران کمبود منابع

اطلاعاتی خود با کتابخانه‌های دیگر همکاری دارند و ۵۳/۵ درصد همکاری نمی‌کنند و ۰/۲ درصد از کتابخانه‌ها به این پرسش پاسخی نداده‌اند.

از آنجایی که هیچ کتابخانه‌ای در مورد منابع اطلاعاتی خود کفا نیست، سیستم امانت‌دهی بین کتابخانه‌ای از عوامل مؤثر و اجتناب‌ناپذیر است. سیستم کتابخانه با خروجی‌های متعدد و برنامه منظم تبادل منابع اطلاعاتی میان کتابخانه‌ها، زمینه حداکثر استفاده از مجموعه را فراهم می‌سازد و استفاده‌کنندگان را با طیف وسیعی از اطلاعات انتخابی مواجه می‌سازد. با توجه به آمار به دست آمده به جز کتابخانه‌های استان آذربایجان شرقی کتابخانه‌های عمومی در شرایط نامطلوبی جهت برخورداری از این سیستم هستند. در هیچ یک از پژوهش‌ها امانت بین کتابخانه‌ای و اشتراک منابع و نیز خدمات تحویل مدرک به‌عنوان بخشی از فعالیت‌های مجموعه‌سازی مورد بررسی قرار نگرفته‌اند و این امر نیز در تحقیق حاضر منحصربه‌فرد است.

پیشنهادها

۱) اصلاح قوانین در جهت رفع انحصارات در بحث فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی، اخذ سیاست عدم تمرکز در مجموعه‌سازی برای ارتقای فرهنگ منطقه‌ای و جلوگیری از انحصار حاصل از فشار ناشران برای حضور در خرید متمرکز ضروری است. در این راستا می‌توان دفاتر تأمین استانی یا منطقه‌ای را برای هدایت بودجه در اختیار کتابخانه‌ها ایجاد کرد تا هم به‌عنوان راهنما و مشاور و

نیز به‌عنوان نیروی عملیاتی فعالیت‌های لازم را هماهنگ سازند.

۲) توسعه مشارکت‌های مردمی

بهره‌گیری از توانمندی‌های قابل توجه کتابخانه‌های عمومی و بالا بودن قابل توجه سرانه کتاب برحسب تعداد اعضا، ضرورت گسترش فعالیت‌های عضوگیری را می‌طلبد. از سوی دیگر برگزاری کلاس‌های آموزشی و تقویت سنت اهدای کتاب به کتابخانه‌های عمومی کشور با راهکارهای ساده تشویقی کتابخانه‌ها را فعال‌تر می‌سازد.

۳) تدوین و استانداردسازی بهره‌مندی نقاط

مختلف کشور از فضاهای فرهنگی و هنری با تبیین موجودی مواد کتابخانه‌ای و سرانه کتاب‌ها که از ۵ برابر متوسط جهانی بالاتر است، می‌بایست مسئولان را به تقویت راهکارهایی برای جذب بیشتر افراد به کتابخانه‌ها برای دستیابی به استانداردهای لازم ترغیب نمود. استفاده چندمنظوره از کتابخانه‌ها و چنان‌که قبلاً نیز ذکر شد، آموزش‌های دیگر و به‌ویژه برقراری دوره‌های کتابخوانی یا داستان‌گویی برای کودکان بسیار می‌تواند مؤثر باشد. البته، همکاران به‌طور حتم در بخش روابط عمومی و خدمات عمومی پروژه حاصل براساس تخصص خود و احاطه‌ای که به موضوع دارند، پیشنهادهای بسیار مناسبی خواهند داشت.

۴) کمک به توسعه ساختارها و زیربنایها برای رشد تولید و توزیع محصولات فرهنگی،

هنری توسط بخش خصوصی و تعاونی
استفاده از روش نیمه‌متمرکز در تأمین مواد اطلاعاتی، باعث گسترش فعالیت‌های بخش‌های خصوصی و تعاونی‌های نشر و توزیع محصولات فرهنگی خواهد شد و می‌تواند ساختارهای مربوطه را تقویت نماید.

۵) سامان‌دهی نظام رایانه‌ای بخش فرهنگ
ایجاد فهرستگان کتاب‌های موجود در کتابخانه‌های عمومی کشور به‌عنوان نخستین گام در انسجام فعالیت‌های مختلف کتابخانه‌ای اعم از گردآوری، سازمان‌دهی و اشاعه اطلاعات ضروری است. با ایجاد این فهرستگان می‌توان طرح‌های اشتراک منابع امانت بین کتابخانه‌ای و خدمات تحویل مدرک را پشتیبانی نمود و علاوه بر آن مبادله و اهدا را تقویت کرد.

۶) ارائه تسهیلات برای ایجاد موزه شخصی یا کتابخانه
اعضای فعال کتابخانه می‌توانند از مزایای خاص نظیر عضویت افتخاری یا امکان استفاده از کتابخانه‌های عمومی در سطح استان بهره‌مند شوند و متقاضیان می‌توانند از خدمات مراکز مرمت در استان استفاده نمایند.

۷) حمایت از توسعه مجازی فضاهای فرهنگی، هنری و مطبوعاتی
ایجاد شبکه کتابخانه‌های عمومی در گسترش مجموعه‌ها و استفاده از توانمندی‌های فضای الکترونیک و بهره‌گیری از اینترنت در راستای اهداف برنامه توسعه چهارم کشور قادر است

فضای فعلی فرهنگی را تا هزاران برابر افزایش دهد و انتقال و مبادله حجم عظیم اطلاعات موجود در کتابخانه‌های عمومی را در سراسر کشور میسر سازد و به دسترسی از منابع تخصصی‌تر در سطوح ملی بین‌المللی بینجامد.

۸) حمایت از ایجاد پایگاه‌های رایانه‌ای فرهنگی به زبان و خط فارسی
طرح ایجاد فهرستگان مهم‌ترین ضرورت است که حتماً مطمح‌نظر همکاران محترم در دیگر بخش‌های پروژه حاضر نیز قرار گرفته است و با نبود آن اصلاح ساختارها و فرایندها در همه کتابخانه‌های عمومی کشور و در همه بخش‌ها تحت‌الشعاع قرار خواهد گرفت.

۹) رونق بازار فرهنگ و هنر
گسترش فعالیت کتابخانه‌های عمومی و عدم تمرکز خرید منجر به توسعه بازارهای محلی نشر و فرهنگ خواهد شد و رونق بازار نشر را با توجه به ۱۵۰۰ مشتری بالقوه پراکنده در سراسر کشور موجب می‌شود.

۱۰) توسعه فضاهای فرهنگی و هنری در همه شهرها و استان‌ها (کتابخانه مرکزی استان)

با ایجاد مراکز هدایت‌کننده امور فراهم‌آوری و مجموعه‌سازی در استان‌ها و شهرهای دارای امکانات حمایتی فضاهای فرهنگی به خودی خود گسترش خواهند یافت. با توجه به حجم عظیم کتاب‌های استفاده شده در کتابخانه‌های عمومی کشور پیشنهاد

می‌شود «مرکز ملی مبادله و اهدا» در شبکه کتابخانه‌های عمومی کشور شکل گیرد. این مرکز در آغاز می‌تواند با ایجاد حداقل یک مرکز در هر استان و ایجاد نقاط مرکزی (focal points) به جمع‌آوری کتاب‌های وجینی یا هدایی در دو گروه مختلف اقدام نماید و با تهیه فهرستی کتابخانه‌ها را از موجودی‌های اضافی یا قابل مبادله آگاه نماید. در نوع پیشرفته‌تر این دیدگاه، می‌توان این پایگاه را به‌عنوان ابزار تکمیلی فهرستگان تبدیل نمود و خدمات تحویل مدرک و اشتراک منابع را از طریق آن هدایت کرد.

از سوی دیگر ایجاد چنین مرکزی می‌تواند از همکاری گروه‌های سیار بخش‌های فهرست‌نویسی یا مرمت نیز برای جمع‌آوری کتاب‌های وجین شده یا هدایی بهره‌مند شود. همچنین گروه‌های کاری این مراکز می‌توانند در آموزش‌های مجموعه‌سازی، کنترل موجودی، سیاه‌برداری و وجین و نیز آموزش‌های تخصصی برای بهره‌مندی از منابع الکترونیک و اینترنت به‌عنوان جزئی از مجموعه منابع کتابخانه وارد عمل شده و در نهایت خدمات تحویل مدرک و اشتراک منابع را نیز به نحو مقتضی هدایت نمایند.

منابع

۱. امانی، غفور. «بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان اردبیل». *پیام کتابخانه*، دوره ششم، ۳ و ۴ (پاییز و زمستان ۱۳۷۵): ۱۰۲-۱۰۶.
۲. بابازاده، زینب. «بررسی وضعیت کتابخانه‌های عمومی استان سمنان». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی دانشگاه آزاد اسلامی، واحد

علوم تحقیقات، ۱۳۷۸.

۳. تشیع، ارسلان. «بررسی وضعیت استفاده مراجعان از منابع کتابخانه‌های عمومی شهرهای غرب استان مازندران». پایان‌نامه کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشکده علوم تربیتی و روان‌شناسی، دانشگاه تهران، ۱۳۷۵.

۴. دبیرخانه کمیسیون اطلاع‌رسانی شورای پژوهش‌های علمی کشور. «بررسی شاخص‌های کمی و کیفی کتابخانه‌های عمومی ایران و سایر کشورهای جهان». *بولتن کمیسیون اطلاع‌رسانی*، ۵ (آبان ۱۳۷۳).

۵. ریاحی، محمد اسماعیل. *توسعه فرهنگی و کتابخانه‌های عمومی*. تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، معاونت پژوهشی، پژوهش‌های کاربردی، ۱۳۷۴.

۶. مهرداد، جعفر؛ حری، عباس. *طرح توسعه نظام ملی کتابخانه‌های عمومی ایران*. شیراز: دانشگاه شیراز، ۱۳۸۰.

۷. میرحسینی، زهره؛ باب‌الحوائجی، فهیمه. «تصویری اجمالی از کتابخانه‌های عمومی ایران». *پیام کتابخانه*، دوره ششم، ۱ (بهار ۱۳۷۵): ۳۴-۴۶.

8. Barreau, Deborah. "Information systems and collection development in public libraries". *Library Collections, Acquisitions, and Technical Services*, Vol.25, No.3 (2001): 263- 279.

9. Dilevko, Juris; Hayman, Alison. "Collection development patterns of fiction titles in public libraries: the place of independent and small presses". *Library & Information Science Research*, Vol.22, No.1 (Feb. 2000): 35- 59.

Proceedings of the *Nineteenth All India Conference of IASLIC (Calcutta, India, 26-29 December 1993)*, pp.43- 48.

13. Richmond, Elizabeth B.; McKnelly, Michele T. "Alternative user survey and group process methods nominal group technique applied to U.S. depository libraries". *Journal of Government Information*, Vol.23, No.2 (1996): 137-149.

14. Vergueiro, Waldomiro C.S. "Collection development in Brazilian public libraries: evolution, perspectives and difficulties for a systematic approach". *Collection Building*, Vol.16, No.1 (1997): 4- 11.

10. Mohammed, Z. "Collection development in a depressed economy: the case of acquisition in library and information centres in Nigeria". *Library Focus*, Vol.12, No.1, 2 (1994): 1- 28.

11. Nilsen, Kirsti. "Behind closed doors: an exploratory study of the perceptions librarians and the hidden intellectual work of collection development in Canadian public libraries". *The Library Quarterly*, Vol.72, No.3 (Jul. 2002): 294- 325.

12. Raju, A. A. N. "Government's books acquisition policy: its impact on collection development in the public library system in Andhra Pradesh".

تاریخ تأیید: ۱۳۸۷/۲/۱۷

